
МОВОЗНАВСТВО

ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'25

ПЕРЕКЛАД ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРОБЛЕМА

Абабілова Н. М.

Досліджено визначення та характеристики фразеологічних одиниць з соматичним компонентом, що подані у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Проаналізовано існуючі способи реалізації фразеологічних одиниць українською мовою.

Ключові слова: фразеологічна одиниця з соматичним компонентом, характеристика, спосіб перекладу

Исследованы определения и характеристики фразеологических единиц с соматическим компонентом, которые представлены в научных трудах украинских и зарубежных ученых. Проанализированы существующие способы перевода фразеологических единиц с соматическим компонентом.

Ключевые слова: фразеологические единицы с соматическим компонентом, характеристика, способ перевода

Definitions and features of somatic phraseological units presented in the scientific works of Ukrainian and foreign scientists are investigated. The ways of somatic phraseological units translation are analyzed.

Key words: somatic phraseological units, features, ways of rendering

Складовою частиною кожної мови є певна функціональна одиниця, яка має безліч зв'язків з іншими мовними частинами, а їх сукупність, у свою чергу, формують мовну систему. Так, в кожній мові існують свої фразеологічні одиниці, які пов'язані з неповторністю побуту, звичаїв, культури та й загалом ментальності народу. За допомогою фразеологічних одиниць (ФО), які не перекладаються дослівно, а сприймаються переосмислено, посилюється естетичний аспект мови. Інтерес саме до фразеологічних одиниць з соматичними компонентами (ФОС) пояснюється декількома причинами: по-перше, вони займають провідне місце у фразеології будь-якої мови; по-друге, частини тіла й органи людини, знаками яких є соматичні компоненти, являють собою загальне для різних мов референтне поле, яке лежить в основі утворення подібних мовних одиниць; по-третє, більшість ФОС мають ясну, прозору внутрішню форму, пов'язану з конкретними фізичними властивостями й функціями органів і частин тіла людини. Все це робить їх привабливими для всебічного дослідження.

Вивченню ФОС присвячено праці Р. Вайнтрауб, Е. Верещагіна, Ю. Караулова, Е. Ленец, Е. Мордкович, О. Назарова, Л. Сайфі, В. Ткаченко, А. Шамота, В. Шубіної, Т. Черданцевої та інших.

Питання перекладу фразеологічних одиниць знайшли відображення у наукових доробках таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як А. Арсентевої, Я. Баран, О. Білоуса, Л. Дмитрієвої, М. Зимомрі, В. Комісарова, І. Корунця, С. Кунцевич, К. Мартинкевич, О. Мартинкевич, С. Флоріна та інших.

Мета статті – проаналізувати визначення, характеристики та шляхи перекладу фразеологічних одиниць з соматичним компонентом.

З давніх часів людина співвідносила оточуючий світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами, серцем. Використовуючи їхні назви в переносному значенні, люди точніше передають свої думки, почуття, дії і ставлення до

навколишньої дійсності. Відповідно назви частин тіла або його органи називаються соматизмами.

У мовознавстві поняття “соматизм” починає активно застосовуватися з другої половини ХХ-го століття в дослідженнях, що відображають в своїй семантиці все те, що відноситься до сфери тілесності.

Термін “соматичний” був вжитий Ф. Вакком під час дослідження фразеологізмів естонської мови, до складу яких входили назви частин людського тіла і які були названі соматичними. На думку вченого фразеологізми-соматизми є одним із найдавніших прошарків фразеології та складають одну з найбільш важливих частин фразеологічного складу мови [3].

Однак, не всі науковці до фразеологічних одиниць з соматичним компонентом включають лише ті, що містять назви частин тіла людини, а не жестові і мімічні фразеологізми у групі соматичних одиниць [14].

Під фразеологічною одиницею з соматичним компонентом зазвичай розуміється фразеологізм, провідним або залежним компонентом якого є слово, що означає не лише зовнішні фізичні форми організму людини (голова, рука, ніс тощо), але й елементи серцево-судинної, нервової й інших систем (кров, мозок, печінка). Вибір саме цих фразеологізмів обумовлений тим, що соматичний компонент є комунікативно найбільш значимою і високопродуктивною частиною у складі фразеологізмів.

Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом широко вживані в мовленні, та наявні в значній кількості у фразеологічному фонді будь-якої мови.

Так, за даними досліджень Р. Вайнтрауб, вони складають 30 % усіх стійких словосполучень [2]. Це зумовлено тим, що людині притаманно переносити знання про саму себе на навколишню дійсність, то ж через соматичний компонент проходить процес пізнання довколишнього світу [8].

До характерних ознак ФО з соматичним компонентом належать: високий ступінь умотивованості, поєднання і взаємодія кількох типів мотивації, складна когнітивна структура. Найпродуктивнішими мотиваційними типами виступають концептуальна метафора й концептуальна метонімія [15].

Е. Ленец стверджує, що найбільш активні у фразеутворенні є лексеми-соматизми, що викликають образні асоціації з інтелектом, фізичною працею, життям, почуттями, а також асоціації, пов'язані зі сприйняттям світу та його пізнанням.

Однак, Е. Мордкович не погоджується з поданою вище точкою зору та на перше місце за активністю участі у творенні фразеологічних одиниць ставить соматичні компоненти “око, голова, рука”, які відповідають за почуттєву, логічну і практичну сферу пізнання та діяльності людини [13].

На думку дослідниці Л. Сайфі, соматичні компоненти відносяться до концепту “Я фізичне”, який складається із наступних компонентів: організм людини; фізичне сприйняття; здоров'я та самопочуття; фізичні можливості і стани людини; зовнішній вигляд людини; фази людського життя; потреби, звички; рухи, положення тіла [16].

Залежно від характеру об'єкта номінації, його функцій, соматичні компоненти розподіляються на сомонімізми (служать для позначення частин людського тіла), остеоімізми (номінації кісток людського тіла і їхніх з'єднань), спланхноімізми (найменування внутрішніх органів), ангіонімізми (служать для позначення кровоносної системи), сенсонімізми (назви органів чуттів), та лексика на позначення хвороб і виявів людського організму. Окреме місце займає квазісоматизм (душа) [12].

Окрім вищезазначених груп науковці виокремлюють такі: нервову і серцево-судинну систему людини; речовини людського організму; рослинність на тілі людини; розумово-психічне і духовне життя людини; антропоніми; стійкі словосполучення, що з'явилися в результаті опису символічних жестів і міміки [11].

О. Назаров слушно відмічає, що частотність соматичного компоненту у складі фразеологічних одиниць залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі і від усвідомлення людиною необхідності органів для свого життя: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматичного компоненту утворювати фразеологізми [14].

За семантичними ознаками виділяють десять лексико-семантичних груп соматичних компонентів: характер, фізичний стан, відчуття-стан, відчуття-відношення, якісна характеристика людини, розумова діяльність, портрет, дії і вчинки людини, соціальне положення, ступінь віддаленості від об'єкту. Виділені лексико-семантичні групи дозволяють диференціювати як загальні риси, властиві всьому мовному колективу, так і специфічні особливості фразеологізмів-соматизмів в різних мовах.

Багато уваги соматичним компонентам у процесі дослідження переносного значення слова приділила А. Шамота. Автор відмічає, широке вживання назв частин людського тіла для найменування предметів і явищ навколишнього світу, може по-різному асоціюватися в різних мовах. Переносні значення дослідниця розглядає в межах окремих частин мови, серед яких виділяє насамперед лексику на позначення частин тіла людини і тварини. Це шар лексики, що особливо легко і часто використовується для називання інших предметів, причому не можна виділити якогось єдиного спрямування у переносному вживанні слів. Наприклад: в англ. *back* – “спина” і “спинка” (*стільця*), *mouth* – “рот” і “гирло ріки”. Метонімічні утворення від цієї групи лексики зустрічаються значно рідше, тільки деякі з назв частин тіла можуть використовуватись метонімічно. Так, серед лексем, які можуть вживатися метонімічно, названо: *рука*, *нога*, *язик*, *ніс*, *вухо*, *рот* [19].

Причиною постійної уваги до соматичних компонентів є той факт, що процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і визначення себе як особистості людина почала з відчуттів, що виникають безпосередньо через органи чуття і частини власного тіла. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктів, і слова, що позначають частини тіла людини, так само древні, як і сама людська свідомість. Широке вживання зазначеного явища у складі фразеологічних одиниць в значній мірі обумовлено тим, що воно являє собою один з найдавніших шарів в лексиці різних мов і входять у ядро словникового фонду кожної мови. Популярності ФОС сприяють також актуальність змісту, яскрава образність, народність, нескладність граматичного оформлення і стилістична багатобразність.

Основне джерело фразеологічних одиниць з соматичним компонентом знаходиться в усній, розмовній і професійній мові, в якій вони формувалися і функціонували. Так, Л. Сміт відзначає, що деякі з англійських соматичних компонентів узяті з Біблії, перекладені із староєвропейської, із старогрецької, а інші, мабуть, були запозичені з французької мови, також багато ФО цього типу [17].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що науковці вживають такі терміни, як “соматизм”, “соматичний компонент”, які є синонімічними. Отже, в нашому дослідженні вважаємо правомірним називати фразеологічні одиниці, які містять компонент, що позначає частини тіла, як “фразеологічні одиниці з соматичним компонентом”.

Переклад фразеологічних одиниць становить значні труднощі. Це пояснюється тим, що більшість з них є яскравими, емоційально насиченими зворотами, які належать до певного мовного стилю і які часто мають яскраво виражений характер. Для багатьох англійських ФО характерні багатозначність і стилістична різноплановість. Перекладу фразеологічних одиниць приділяють чимало уваги. Пов'язані з цим проблеми зарубіжні та вітчизняні вчені розглядають по-різному, рекомендують різноманітні методи перекладу.

Ретельний аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що незважаючи на те, що О. Кунін та С. Влахов всі фразеологічні одиниці поділяють на дві групи: 1) ФО, які мають еквівалент у мові перекладу та 2) безеквівалентні ФО, вони, як і більшість дослідників (Я. Баран, В. Комісаров, І. Корунець, К. Мартинкевич), пропонують перекладати їх повним фразеологічним еквівалентом, тобто українським еквівалентом, який співпадає з англійською ФО за значенням, лексичним складом, образністю, стилістичною спрямованістю і граматичною структурою [4; 8].

Дослідники В. Комісаров, І. Корунець, О. Кунін, К. Мартинкевич пропонують перекладати ФО першої групи повним фразеологічним еквівалентом, який схожий за лексичним наповненням і граматичною побудовою на ФО мови оригіналу, а фразеологічні одиниці другої групи – шляхом калькування. Науковці відзначають, що

цей спосіб перекладу дозволяє перенести безеквівалентні фразеологічні одиниці у мові перекладу при максимально повному збереженні семантики мови оригіналу. Сутність фразеологічного калькування полягає у створенні нового сполучення в мові перекладу, який копіює структуру вихідного фразеологізму. Вчені розглядають також частковий фразеологічний еквівалент, в якому значення в мові перекладу (МП) адекватно значенню фразеологізму в мові оригіналу (МО), але по образній основі, метафоричності відрізняється від нього [6; 7; 9].

Науковці виділяють фразеологічний аналог (за термінологією болгарського дослідника С.Влахова "відносний еквівалент"), який за змістом, стилістичною характеристикою співпадає з ФО мови оригіналу, але різниться з нею лексичним наповненням і граматичною структурою.

Фразеологічні еквіваленти можуть бути повними і частковими. Повними фразеологічними еквівалентами є ті готові англійські еквіваленти, які співпадають з українськими за значенням, лексичному складу, образності, стилістичному забарвленню та граматичною структурою. Повні еквіваленти в мові перекладу спостерігаємо у разі спільного джерела походження ФО в двох мовленнєвих системах.

Чимало англійських фразеологічних одиниць перекладаються частковими українськими еквівалентами, які передають повне значення, зберігаючи стилістичну направленість, але містять лексичні, граматичні або лексико-граматичні відмінності. Часткові фразеологічні еквіваленти можна розділити на дві групи: лексичні та граматичні.

Часткові лексичні еквіваленти, у свою чергу, можна розподілити на дві групи. До першої групи належать фразеологічні одиниці, які співпадають за значенням, стилістичному забарвленню та близькі за образністю, але різняться за лексичним складом. До другою групи часткових лексичних еквівалентів належать ФО, які співпадають за значенням, стилістичному забарвленню та різняться за образністю.

Часткові граматичні еквіваленти співпадають за значенням, образністю, лексичним складом та стилістичному забарвленню, а різняться за такими формальними ознаками, як число та порядок слів. Використання відповідності цього типу забезпечує досить високий ступінь еквівалентності [4].

Однак, існують деякі обмеження. По-перше, на думку В. Комісарова, необхідно зберегти емоційні та стилістичні значення ФО. По-друге, слід враховувати два фактора: стилістичну нерівноцінність деяких аналогових фразеологізмів і національне забарвлення ФО [6].

До вищезазначених засобів перекладу ФО С. Влахов ще відносить "індивідуальні" еквіваленти. Не знаходячи в мові перекладу повного еквіваленту, перекладач іноді змушений створювати свою фразеологічну одиницю, використовуючи вже існуючі в МП фразеологічні засоби. Близьким до цього є пристосування до контексту вже існуючої фразеологічної одиниці шляхом зміни структури, додавання нових компонентів, надання за допомогою фонетичних засобів форми прислів'я та ін. [4].

За відсутності еквівалентів при перекладі ФО з англійської мови варто на думку С. Флоріна використовувати описовий переклад, який зводиться до перекладу не самої ФО, а лише її тлумачення, як у випадку з одиницями, що не мають еквівалентів. Це може бути пояснення, порівняння, опис та тлумачення – всі ці чотири види найбільш повно передають зміст ФО зрозумілою та стислою формою.

О. Кунін акцентує увагу на калькуванні при наявності повного або часткового еквіваленту. Без калькування не можна обійтись, коли образ фразеологічної одиниці надзвичайно важливий для правильного розуміння тексту і, в той же час, прозорий, а заміна його іншим образом не дає достатнього ефекту. Ми спостерігаємо калькування при перекладі нестійких порівнянь, гри слів та деяких англійських прислів'їв, особливо тих, що не мають підтексту [9].

До комбінованого перекладу звертаються у тих випадках, коли український аналог не повністю передає значення англійської фразеологічної одиниці або має певний специфічний колорит місця й часу, тож перекладач спочатку

застосовує метод калькування, а потім описового перекладу та пропонує український варіант для порівняння.

У ході наукового пошуку ми виявили контекстуальний спосіб перекладу ФО. Сутність контекстуальних заміни при перекладі ФО полягає в тому, що використовується своєрідний оказіональний еквівалент для перекладу ФО тільки в даному контексті.

Українські дослідники Я. Баран, М. Зимомря, О. Білоус, І. Зимомря виділяють чотири основні види перекладу фразеологічних одиниць: дослівний, еквівалентно-повний, еквівалентно-неповний, описовий. Перший, дослівний, переклад розглядається як калькування (калькувати – лінгв. створювати слово або вислів за зразком будови відповідного слова чи вислову іншої мови) та є характерним для перекладу крилатих фраз (влучне словосполучення, влучний вислів літературного походження, що стисло та образно передає думку й став загальноновживаним). Еквівалентно-повний переклад є одним із повноцінних способів перекладу фразеологічних одиниць, який полягає в тому, що в мові перекладу знаходять ФО із таким самим значенням, як і у мові оригіналу. Тобто такий еквівалент, який би повністю відповідав не лише значенню фразеологічних одиниць мови оригіналу, але і його внутрішній формі. Це відрізняє його від еквівалентно-неповного перекладу – небажаного, оскільки він не завжди передає своєрідність фразеологічних одиниць. Останній полягає також у пошуку відповідного еквівалентного словосполучення з таким же значенням, але з іншою внутрішньою формою. Описовий переклад використовується у тих випадках, коли вищеназвані способи неможливі. Цей вид перекладу найменш бажаний, оскільки при ньому зникає своєрідність, образність та емоційність фразеологічних одиниць [1].

Однак, такі науковці як Л. Дмитрієва, О. Мартинкевич та С. Кунцевич, переконані, що дослівний переклад, калькування фразеологічних одиниць, може бути застосований лише в тому випадку, якщо в результаті калькування виходить вираз, образність якого легко сприймається читачем і не створює враження неприродності і невластивості загальноприйнятим нормам мови [5].

Фразеологічні одиниці часто містять метафоричний елемент. Їх не можна перекладати дослівно. У багатьох випадках вони мають явно виражене національне забарвлення. Це все та ряд інших факторів призводить до того, що фразеологічні одиниці часто не мають абсолютних відповідників в іншій мові. Складність перекладу ідіом полягає у тому, що перекладач повинен уміти їх розпізнати і підшукати відповідний український варіант.

Отже, ФО з соматичним компонентом становлять значну частину фразеологічного рівня мови. Частини тіла в різних мовах мають не тільки буквальне значення, а й несуть символічний характер. Використовуючи назви частин тіла в переносному значенні – як порівняння, приказках, прислів'ях, люди намагаються повніше передати свої думки або справили більше враження від сказаного. Перекладом фразеологічних одиниць займалися багато видатних перекладознавців. Серед тих шляхів реалізації фразеологічних одиниць, що зустрічаються найчастіше, виділяємо: дослівний; еквівалентний, аналоговий та описовий.

Література

1. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини. Навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов / Я. А. Баран, М. І. Зимомря, О. М. Білоус, І. М. Зимомря. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Вайнтрауб Р. М. О соматических фразеологизмах в русском языке / Р. М. Вайнтрауб // Лексические единицы русского языка и их изучение. - Ташкент: Ташк. гос. пед. ин-т, 1980. - С. 51-55
3. Вакк Ф.О. Соматической фразеологии эстонского языка / Ф.О. Вакк // Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. – Баку, 1968. – С. 152-155.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе./ С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 340 с.
5. Дмитриева Л. Ф. Английский язык. Курс перевода. Книга для студентов/ Л. Ф. Дмитриева, С. Е. Кунцевич, Н. Ф. Смирнова – Москва-Ростов- на- Дону. 2005. – С. 120

6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М., 1990. – 253 с.
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. / І. В. Корунець. – Вінниця. “Нова Книга”, 2001 – 448 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія : курс лекцій / В. В. Красных – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.
9. Кунин А. В. О переводе английских фразеологизмов / А. В. Кунин [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://zhurnal.lib.ru/w/wagarow_a_s/transl/-bookkunin.shtml.
10. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: Уч. пос. для ин-тов и фак. иностр. яз.– 3-е изд., стереотип./А. В. Кунин. – Дубна: Феникс, 2005. – 488 с.
11. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини 2004 года. Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2004. – 20 с.
12. Луговая Н. В. Национально-культурные особенности фразеологических единиц сферы психоэмоционального состояния человека (на материале русского и французского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. В. Луговая. – Краснодар, 2007. – 17 с.
13. Мордкович Э. М. Белорусская соматическая фразеология: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / Э. М. Мордкович. – Минск, 1977. – 24 с.
14. Назаров О. О. причинах фразеобразовательной активности соматизмов в русском и туркменском языках / О. О. Назаров // Вопросы лексики и фразеологии. – Ашхабад, 1972. – С. 29-33.
15. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии: Фразеосочетания в системе языка. /Моисей Копыленко, Зинаида Попова. – М.: Либроком, 2010. – 192 с.
16. Сайфи Л.А. Концептуализация соматического образа человека в языке и дискурсивных практиках (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук / Л. А. Сайфи. – Уфа, 2008. – 230 с.
17. Смит Л. П. Фразеология английского языка / Пер. с англ. А. Р. Игнатъева. – М., 1959. – 342 с.
18. Ткаченко В. А. Названия руки в развитии лексики индоевропейских языков: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.19. “Теорія мови” / В.А. Ткаченко. – К., 1991. – 16 с.
19. Шамота А. М. Переносне значення слова. На матеріалі художньої літератури: дис. ... канд. філол. наук: 02.12.03 / Алла Миколаївна Шамота. – К., 1971. – 284 с.